

46.4 Hv

HVIDOVRE KOMMUNES
LOKALHISTORISKE ARKIV
Medborgerhuset
Hvidovrevej 280
2650 Hvidovre

HVIDOVRE LOKALHISTORIE

Hvidovre Lokalhistoriske Selskab

10. årgang, nr. 2. . Juni 1992

Indhold

Kære læser	3
Det tavse flertal	4
Gravmælerne på Hvidovre Kirkegård	14
Phønix-husene	26

HVIDOVRE LOKALHISTORIE udgives af Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv og Hvidovre Lokalhistoriske Selskab. Det udkommer fire gange årligt og tilsendes selskabets medlemmer.

Redaktion   Lisbeth Magnussen og Hans Chr. Thomsen
Adresse   Lokalhistorisk Arkiv
                  Medborgerhuset, Hvidovrevej 280
                  2650 Hvidovre
                  Tlf. 31 78 02 22, lok. 227

ISSN 0902-3046

Kære læser

"April er den grusomste Maaned", skrev den engelske lyriker T.S. Eliot i 1917, "driver Syrener frem af død Jord, blander Erindring og Begær, pirrer sløve Rødder med Vaarregn". Dette nummer af Hvidovre Lokalhistorie har det lidt på samme måde, idet det om ikke prøver at drive syrener frem af død jord, så dog prøver at drive lokalhistorie frem af Hvidovre Kirkegård.

Aprilnummeret består af tre artikler.

Den første af Hans Chr. Thomsen koncentrerer sig om det 20. århundredes fortrængning af døden. Om dens verdsliggørelse og institutionalisering, ligesom kirkegårdens ideologi søges indkredset.

Den anden artikel af P. Sverrild handler om kirkegården som kilde til både lokal og generel kulturhistorie. Derudover er den aktuell i forbindelse med Københavns Amtsmuseumsråds undersøgelse af kirkegårde i hele Københavns Amt med henblik på fredningsvurdering. Det er i den sammenhæng værd at notere sig, at Amtsmuseumsrådet ud fra en kulturhistorisk vurdering placerer Hvidovre Kirkegård blandt amtets 2-3 mest spændende.

Den tredje artikel af Per E. Hansen handler om Phønix-husene. Den er skrevet i anledning af Grundejerforeningen Phønix-husenes 50 års jubilæum (1941-1991). Artiklen beskæftiger sig blandt andet med, hvorfor disse huse blev bygget og af hvem. Det fremgår også af artiklen at husene var temmelig udsædvanlige for sin tid.

Sluttelig skal der gøres opmærksom på at dette nummer som det forrige er udvidet til omkring 32 sider. Det er et omfang vi vil søge holdt også i fremtiden.

Og hermed ønsker vi jer og os selv et grødefuldt forår, og en sommer med masser af sol.

Det tavse flertal

Af Hans Chr. Thomsen

HVIL I FRED, TAK FOR ALT, SOV SØDT. De hvide marmorder sidder på stenene med hovederne på skrå og ser på indskrifterne og gravene, og jeg ser på dem.

Ude på Hvidovrevej larmer trafikken som trafikken nu gør, og her står de stumme sten med deres duer, tekst og tal. 1832-1889, 1882-1942, 1910-1980... Sten ved sten, grav ved grav, århundrede ved århundrede. Så meget levet liv de repræsenterer, og så lidt der bliver tilbage. HVIL I FRED, TAK FOR ALT, SOV SØDT, og det er smukt, og Kirken står omgivet af sine døde og sine bygninger fra en anden tid.

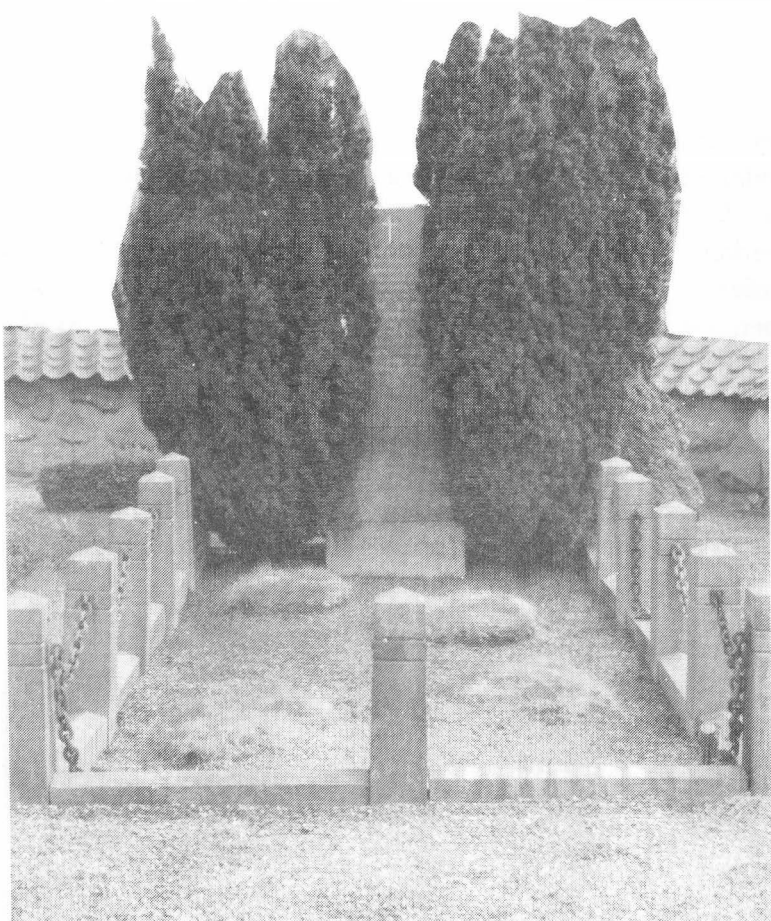
Frihedens Port

I den anden ende af byen er der også en sten. Den er placeret på en port, og det er kunst. Det er Frihedens Port, og der var ingen fred ved *dén* sten, hverken i sin tid eller i dag. Sammenhængen gør forskellen. Her på kirkegården er der ingen problemer med stenene. De står række op og række ned. De er alment accepterede, og her forstår enhver, hvad en sten betyder. Den får det sidste ord, og under stenene ligger jordens sande tavse flertal.

Bondesamfundet

Der ligger repræsentanter fra den bonde- og landbrugskultur, der forsvandt fra Hvidovre i den første halvdel af århundredet. Det store hartkorn har her for sidste gang beslaglagt jord.

Deres gravstene repræsenterer billeder fra en anden tid, og de har en anden stil og en anden type tekst end i dag. Enkelte kan simpelthen ikke fatte sig i korthed - der er imponerende snakkesalige granitplader lagt i jorden med omkring to kvadratmeter tekst ud mod Hvidovrevej. Landbrugskulturen er svær at overse. Den er tilstede i kirkegårdsrummet med en væld, der posthumt sprænger de nuværende kirkegårdsregler fra 1979, der siger, at der ikke må anvendes gitterværk eller andet ikke-levende hegn, ligesom mindesmærkerne ikke må virke skræmmende ved deres størrelse.

Skræmmende eller ej, bønderne har sat sig nogle solide mindesmærker og hegnet dem ind med tunge lænker eller massive smedjærnsnitte. Den status og den plads, de optog engang i lokalsamfundet, har de sørget for at reproducere på kirkegården.

Forstaden

Samtidig med at social rang og status reproduceres på kirkegården kan man iagttage en udjævnende tendens. I takt med at Hvidovre vokser sig stor som forstad falder størrelsen på mindesmærker og gravsten og under dem ligger opbruddets og ankomstens folk: tilflytterne.

På samme måde som stenene skrumper bliver gravenes arealer mindre. Dele af kirkegården ligger hen som miniature-parcelhuskvarterer med veldisponerede "vejanlæg" kantede af velklippede buxbom-, tuja- og

takshække. Der hersker en regelmæssighedens harmoni og gentagelsens æstetik. Store dele er utrolig smukke. Overhovedet må Hvidovre Kirkegård være en af de smukkeste i Københavnsområdet, og der er dele af den, der sætter én langt tilbage i tiden med dens "skyline" af gamle bygninger: Rytterskolen m.m.

Kirkegårdssproget

Der er en mærkelig modsætning, der slår en når man går rundt på kirkegården, og det er modsætningen mellem dødens tyngde og indskrifternes lethed. De samme vendinger går igen og igen, og kirkegårdens havearkitektur understøtter disse indskrifter med sin harmonisøgning og idyl. Døden er omskrevet og forskønnet, og kirkegården udstråler en nærværende tryghed, der er uden den eksistentielle smerte og angst, som døden jo også handler om. Dermed har stedet sin egen ideologi så at sige og sit eget kodesprog. Det er et sprog, der betyder to ting på én gang, og i dette dobbeltgreb henvender det sig på en gang til de døde/efterladte og til en ukendt offentlighed. SOV SØDT, TAK FOR ALT, FAR.

Kirkegårdssprogets forandring

Man kan iagttage et skift i indskrifterne på gravstenene fra en religiøst orienteret til en mere verdslig orienteret sammenhæng. De ældre gravsten citerer bibel og salmedigtere, og signaliserer dermed en religiøs sammenhæng. De nyere har standardvendinger eller anonyme indskrifter som nævnt f.eks. blot og bart: MOR eller FAR. I den forstand følger indskrifterne på gravstenene den almene tendens til verdsliggørelse af samfundet.

Derudover kan man iagttage en udvikling fra en offentlig til en mere privat orientering. De ældre gravsten oplyser dato og år for fødsel og død, ofte ledsaget af en tekst. En del nyere gravsten fremtræder ofte som et rent privat anliggende, idet der blot lakonisk står f.eks: MOR.

Døden i det 20. århundrede

Den franske socialhistoriker Philippe Aries siger med et paradoks, at døden i det 20. århundrede er død. Den forbudte død kalder han det også. Den er et fremmedelement i vores hverdag, og den finder som regel sted på institutioner.

Fra fortrolighed til fortrængning

Sådan har det ikke altid været, og Philippe Aries mener at kunne påvise en forandring i opfattelsen af døden i de vestlige samfund i fire stadier fra antikken til i dag. Den kan kort beskrives som en forandring fra en fortrolighed med døden til en fortrængning af den.

Ligesom oplevelsen af den forandres, ændres ritualerne omkring den sig også. I lang tid var døden et familieføretagende så at sige. Man døde omgivet af familie og venner inklusive børn.

I det 20. århundrede bortvises først børnene fra dødsværelset, så venner og bekendte. Til sidst bortvises den døende selv, og døden bliver et offentlig anliggende i hospitalsregi - til "Mors (død) på stue 3".

Et lignende resultat er den danske historiker Ditmar Tamm kommet til i sin bog "Dødens Triumf". Han taler bl.a. om, at indtil det 19. århundrede var døden et offentligt og et socialt anliggende. F.eks. er sørgetiden forsvundet, og han henviser til at ældre tiders mennesker kunne kunsten at dø, fordi døden dengang hang sammen med livet, i den forstand at livet var en forberedelse til døden.

En landbobegravelse

Bebravelsesskikkene på landet var omfattende i Danmark i 1600-, 1700- og 1800-tallet. Døden udgjorde et naturligt led i tilværelsen og forberedelserne til selve begravelsen strakte sig over flere dage. Det involverede klokkeringning, der meddelte dødsfaldet og samtidig tjente til at jage de onde magter bort. Derefter blev den døde lagt på strå eller lighalm oven på et bord, eller nogle brædder på et par bukke. Således henlå liget i 2 eller 3 dage, hvorefter der holdtes kistegilde, kistelægning eller ligklæde, d.v.s. at den nærmeste, kvindelige familie samledes for dels at ordne og klæde, dels at nedlægge liget i kisten. Kisten stod så åben i storstuen eller i loen indtil umiddelbart før begravelsen. Dertil kom vågenætter og nogle steder ligporte. Gravøllet blev drukket før begravelsen.

Ligbrænding

Som på så mange andre områder i Danmarkshistorien er 1800-tallet en overgangsperiode fuldt af gammelt og nyt, f.eks. fandt ligbrænding som noget nyt sted uden myndighedernes tilladelse fra slutningen af 1870erne. 1882 stiftedes Foreningen for Ligbrænding i København. Men ligbrænding blev først lovliggjort ved loven af 1.4. 1892. Herefter blev der opført krematorier i de større købstæder.

Typisk var det, at døden nu også opfattedes som et **hygiejnisk og æstetisk** problem og ikke kun et religiøst.

I dag brændes 94% af alle døde i København, og 8 ud af 10 sammesteds ønsker, at deres urne skal i de ukendtes grav. Historisk set betyder det, at generationer er usynliggjort på kirkegårdene.

Den protestantiske kirkegård

For dem, der har besøgt italienske katolske kirkegårde er det iøjnefaldende, at døden dér er tematiseret med langt større armbevægelser end her i den nordiske protestantiske kirkegård. Monumenterne er mere grandiose, og der er billeder af de afdøde. Til sammenligning er der kun 2 billeder på Hvidovre Kirkegård, hvoraf det ene er relieffet af forfatteren Bertel Budz-Müller.

Historisk hænger billedløsheden bl.a. sammen med det protestantiske opgør med katolicismen. Som man kan læse hos bl.a. Henrik Stangerup i hans bog om Broder Jacob afstedkom reformationen et opgør med billederne i kirken - de blev dækket af kalk, og de danske kirker blev hvide. Men som tidligere nævnt har prunkløsheden også en mere nutidig årsag, idet vedtægterne for Hvidovre Kirkegård forbyder anvendelse af ikke-levende hegn og prangende mindesmærker. Planterne må ikke være over 1.25 meter og teksterne må ikke virke upassende. Døden i Hvidovre har et lokalt protestantisk, administrativt udtryk.

Ville en gravskrift som denne, der er hentet fra bogen "Gravfitti", mon finde nåde:

Her hviler min kone
Forstyr hende ej
Nu har hun fred
Det samme har jeg

Eller hvad med lyrikeren Benny Andersens forslag:
"Det var det".

Det tavse flertal

Gravsten og indskrifter. Gitre og planter. Det er ikke noget problem i de ukendtes grav.

Med et paradoks er den ukendtes grav fraværende på en meget nærværende måde - den individuelle gravsten er væk, til gengæld er den kollektive græsplæne nærværende. Døden er blevet grøn, og den slås af en kirkelig ansat.

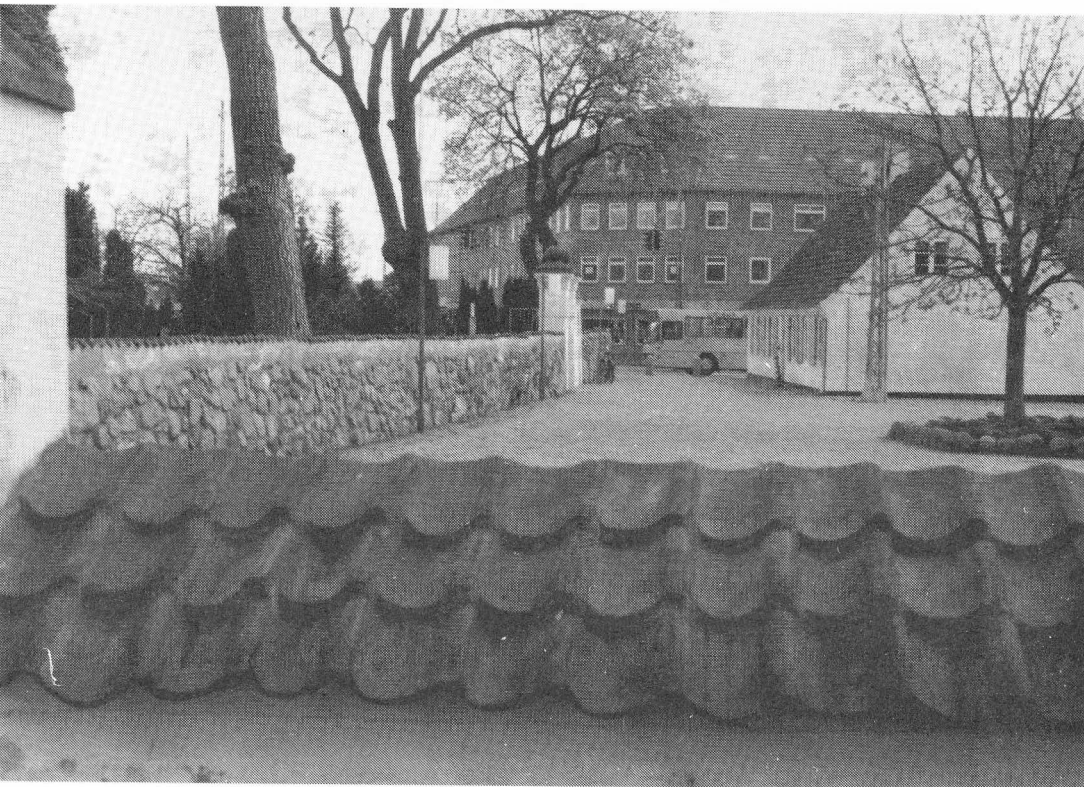
Sammen med de to historisk dominerende kulturer i Hvidovre: bonde- og arbejderkulturen ligger de ukendtes grav hen som et tidens tegn, som et anonymt forstads-tema og som et fælles perspektiv for os alle: At blive ét med jordens sande tavse flertal.

Gravmælerne på Hvidovre Kirkegård

Af Poul Sverrild

Rundt om Hvidovre Kirke ligger kirkegården som et grønt åndehul, der rammer den middelalderlige kirke smukt ind. Kirkegården har ligget der så længe som kirken, men er naturligvis blevet udvidet gennem århundrederne.

Kirkegården er rammet ind af en klassisk hvid kirkegårdsmur, hvis ældste dele kan føres tilbage til 1700-tallet. Inden for denne ramme ligger Hvidovres mest koncentrerede og varierede samling af kulturhistoriske værdier.

Københavns Amtsmuseumsråd har netop gennemført en undersøgelse af samtlige kirkegårde i hele Københavns Amt med henblik på fredningsvurderinger af enkelte gravmæler og større partier på kirkegården. Et af resultaterne af undersøgelsen er, at Hvidovre Kirkegård ud fra en kulturhistorisk vurdering er blandt amtets 2-3 mest spændende med et antal fredningsværdige gravmæler, der nærmer sig de 100.

Med gravmæler, der rækker over 200 år tilbage, giver kirkegården et billede af lokalsamfundets udvikling, og med det dramatiske forløb, udviklingen har haft i en forstad som Hvidovre, er kirkegården næsten det eneste sted, vi finder de historiske rødder uden alvorlig beskadigelse.

Ældre begravelseskikke

Under en vandring på kirkegården føres man mere eller mindre systematisk gennem tiden, når man starter fra kirken og bevæger sig ud mod kirkegårdsmuren, og undervejs giver gravmælerne informationer om enkeltpersoner, familier og om hele lokalsamfundets skiftende opfattelse af prestige og anseelse. Samtidig dannes et billede af skiftende stilarter m.h.t. tekster og kunstneriske udtryk på de enkelte gravsteder.

Alle de ældste gravmæler fra de tidligste 5-600 år er for længst forsvundet, idet der dog eksisterer et brudstykke af en romansk gravsten fra tiden før 1250. Det ligger ved indgangen til kirkens tårn. Men de fleste gravmæler har været udført i træ og har ikke kunnet overleve vejr og vind. Havde der været bevaret mere, skulle kirkegårdsvandringen være begyndt inde i kirken, hvor der har været gravlægninger fra kirkens allerførste tid. Som det er, må vi begynde uden for kirken og nøjes med at konstatere, at der givetvis har været begravelser og gravmæler inde i kirken, hvor det regnedes for bedst at blive begravet. Traditionelt har man regnet med, at jo nærmere kirken, gravmælet var, jo bedre, og at nordsiden af kirkebygningen ikke var så attraktiv som f.eks. sydsiden. Helt så enkelt er det ikke.

Det er ganske rigtigt, at det gjaldt om at komme så tæt på kirkebygningen som muligt, og kunne graven blive placeret, så den blev ramt af kirkens

tagdryp, var dét det bedste. Tagdryppet regnedes nemlig i katolsk tid for at have værdi næsten som vievand. Men ellers har vi ikke sikkert belæg for, at den ene side var bedre end den anden.

De ældste gravmæler

Den ældste helt bevarede gravsten på Hvidovre Kirkegård er fra omkring 1750, og herfra kan vi begynde at studere dele af den lokale historie og de almindelige gravskikke og gravkultur gennem de næste omkring 200 år.

Stenen er af ølandsk kalk og er så medtaget af vind og vejr, at teksten i dag er ulæselig. Men den blev nedskrevet i forrige århundrede og er et godt eksempel på den stil, man på den tid brugte. Teksten rummer både reelle oplysninger om, hvem der ligger her, oplysninger om de vigtigste begivenheder i livet, erklæringer om afdødes karakter og de efterlattes følelser.

Den lange tekst indledes og afsluttes med rim, og ind imellem kommer de faktuelle oplysninger.

Stenen er lagt over Birthe Nielsdatter, der præsenteres som Frederich Svendsens enke. Vi får at vide, at hun blev født i 1707 og døde 1756, 49 år gammel. Hun var født i Valby, hvor hun boede og døde på "Walby Værtshus", og i den tid nåede hun at føde 17 børn.

Det var de væsentligste oplysninger om hendes livs realiteter. De er så garneret med en indledende oplysning om, at hun var gudsfrygtig, og efterfølgende ønskes hun en glædelig og ærefuld opstandelse afsluttende med en konstatering af, at alle, der kendte hende, sørger af hjertet:

"Farvel da salig Sjæl hav Tak til sidste Rente
af Hjertet sørger hver og Een der til Dig kendte"

Teksten er ganske typisk for en sten lagt over en kvinde af god velstand. Som kvinde vurderes hendes liv væsentligst efter hendes forhold til Gud og hendes rolle som mor.

Et godt modstykke til dette eftermæle efter en kvinde ligger ved siden af, hvor forhenværende kromand, Peder Svendsen fra Valby, hviler. Han døde 1802 i en alder af 57 år og fik sat et smukt mæle i mamor/sandsten. Som mand var det helt andre værdier, samtiden så hos Peder Svendsen. Stenen meddeler os først navn, stilling, dødsår og alder. Derpå kommer en vurdering af hans rolle som borger og mand:

"Han var hæderlig Arbejder, en virksom Borger, en
kærlig Ægtemand, en øm Fader, en agtværdig Mand"

Stenen fortsætter med at fortælle, hvem der nu må sørge over tabet, og her sættes vennen og medborgeren foran enken og de to efterladte døtre. Til sidst er sat et digt forfattet til lejligheden, hvor der gives udtryk for forventningen om at ses igen, også her er vennerne placeret foran enken og børnene.

Helt foruden er så indføjjet tre linier, der fortæller, at her hviler også Cicilia Svendsen, vor afdøde moder. Så de to efterladte døtre har 32 år efter faderens død fået placeret deres moder på den smule plads, der var tilbage på stenen.

Disse lange tekster fortæller lige så meget om samtidens holdninger til liv og status, som de fortæller om de afdøde. Det ekstreme modstykke hertil

er dette århundredes gravskik, hvor afdøde ofte anonymiseres ved ikke at få sat et gravmæle eller, som det også ses et enkelt sted på Hvidovre Kirkegård, få sat en sten blot med ordet "Mor".

Det er ellers bondefamiliernes gravmæler, der fylder fra det følgende århundrede, 1800-tallet. Det var da også bøndernes store århundrede, hvor velstanden steg, og hvor deres selvagtelse fulgte med. Det kan nok ses på deres gravmæler.

Deres gravmæler er store og flotte, men teksterne er mere knappe end 1700-tallets. Her var det nok at skrive "gårdejer", så kunne folk nok selv se, hvad det var for en person, der lå her.

Kulturhistorisk information

Der er mange forskellige baggrunde for at ønske enkelte gravminder bevaret for en sen eftertid. Amtsmuseumsrådets undersøgelse af gravmælerne arbejder med 8 forskellige grunde, og hertil kommer de øvrige grunde, der er for sjældne til at have egne rubrikker.

Først er der alderen. Gravminder ældre end 100 år ønsker man i almindelighed bevaret. Dernæst er der det, man kalder egnstypiske mindesmærker. Dem har vi ikke nogen af på Hvidovre Kirkegård, blandt andet fordi Hvidovre ligger så tæt på København, at den lokale kultur gennem adskillige århundreder har været påvirket af hovedstaden.

Man fokuserer også på særlig udsmykning af stenene, man ser opmærksomt på lokalhistoriske navne, erhverv o.l., man ser på særlige inskriptioner f.eks. digte m.v.

Gravminder udformet af kendte kunstnere eller med særlige kunsthistoriske træk er bevaringsværdige ligesom minder for fortjenstfulde personer, og endelig er der interesse for hele gravstedsindretninger, der udviser specielle eller særligt smukke træk.

Enkelte bevaringsværdige gravmæler

Blandt forrige århundredes bondegravmæler har Hvidovre Kirkegård flere eksempler på den navneskik, der kaldes patronymikon, og som fungerede i Danmark et godt stykke op i århundredet.

Det er skikken med at benytte faderens fornavn som efternavn med et påhæftet "-sen" eller "-datter". Som eksempel kan nævnes de tre gravmæler efter gårdfolkene på Svennebjerggård. Ældst er stenen over Hans Andersen, død 1888, og ved siden af står stenene over hans to børn, Christen Hansen, død 1915, og Elise Hansen, død 1929.

Tilsvarende gammel navneform findes på en gravsten for Vigerslev gårdmandsfamilien fra Søholmegård, der har efterladt en sten for Bente Marie Jørgensdatter, død 1863, der, selvom hun var gift med Jens Larsen, beholdt sin faders fornavn som efternavn.

Stenene kan også fortælle om de barske sider af tilværelsen, som var normen i tidligere tider. Børnedødeligheden var ligesom barselsdøden en realitet, der altid var nærværende.

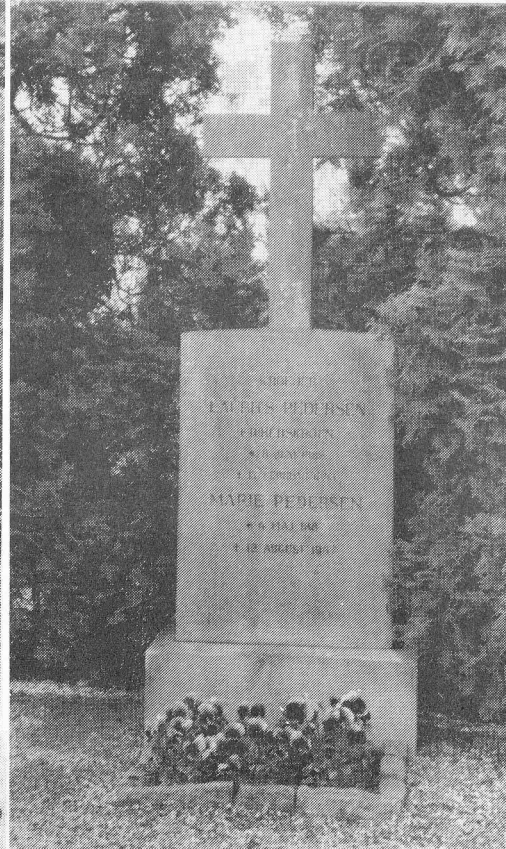
Gårdmand, Gamle Lars Iensen af Vigerslev, der døde i 1828, fik rejst en sten af sin eneste overlevende søn, der havde været ét af fem børn i familien. Et eksempel på både barselsdøden og børnedødeligheden ses på gravmælet over Jensigne Cathrine Larsen, der døde i 1904, to dage efter at have født en søn, der overlevede hende med et halvt år.

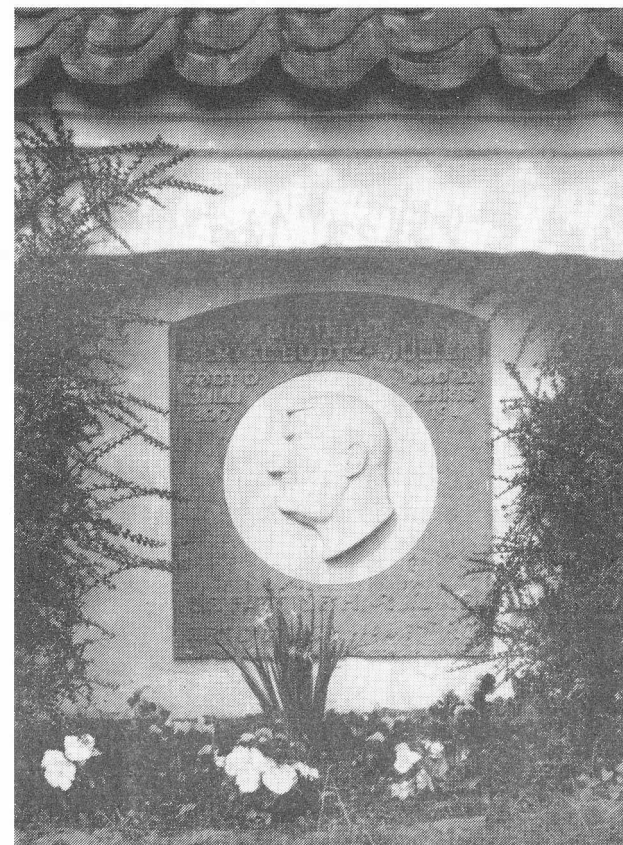
Erhverv, der enten er forsvundet helt eller lokalt, eller som nu hedder noget andet, finder man også på gravstenene. Et eksempel på en ændret titel ses på stenen over "Toldoppebørselskontrollør" F.L.H.Möller, og et lokalt forsvundet erhverv som "fisker" er repræsenteret.

Institutioner, der nu er forsvundet, kan man komme på sporet af gennem gravstensinskrptionerne. F.eks. Frihedskroen, der i årtier var et centralt element i det sociale liv i Hvidovre, og som blev revet i 1960-erne, finder man bevaret i stenen over Laurits Pedersen, der var ejer af kroen, og som døde i 1943.

"Fortjenstfulde personer" har naturligvis også deres pladser blandt de gravmæler, der er indstillet til bevaring for den sene eftertid.

På centrale placeringer ved kirkens vestlige ende finder vi stenene over f.eks. sognerådsformand Arnold Nielsen, der var den lokale politiker, der skabte de organisatoriske rammer omkring Hvidovres udvikling i 1930-erne. Ved siden af hviler "Overlæreren" Claus Petersen, som spillede en helt central rolle for Hvidovre skolevæsenes udvikling fra en begyndelse i landsbyskolen med to klasseværelser til et moderne by-skolevæsen med tre store skoler.

Blandt de fortjenstfulde skal også nævnes Bertel Budtz-Müller, der dels var kendt som digter, og dels som stifter af Arbejdernes Teater på Nørrebro. Han boede i mange år på Rytterskolen og var en markant skikkelse i lokalsamfundet. Hans gravmæle er kirkegårdens eneste, der er prydet med et portræt, idet stenen bærer et marmorrelief med hans træk.

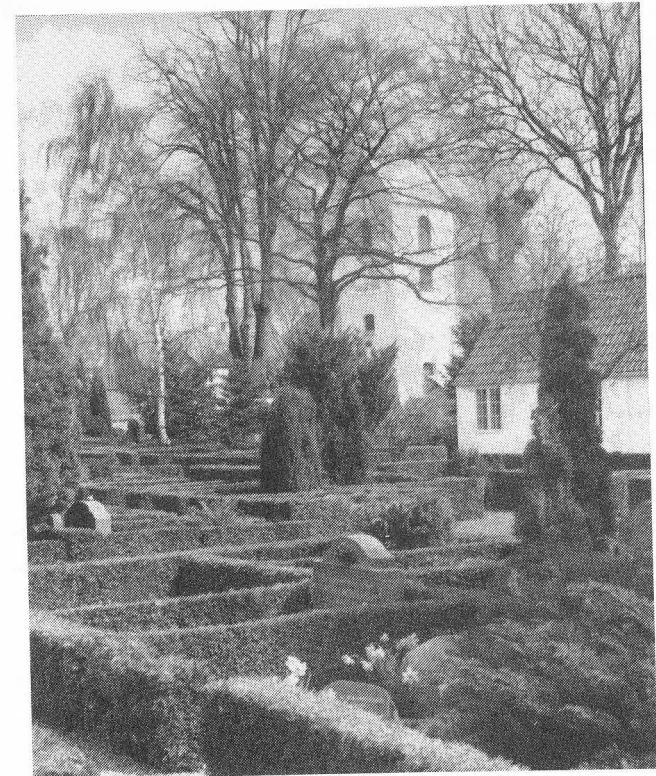
"Fortjenstfulde personer" er meget ofte lig med meget offentlige personer, men Hvidovre Kirkegård gemmer også minder om mindre synlige fortjenstfulde personer, der med livet som indsats kæmpede for det fælles vel. Det er ofre for frihedskampen under Besættelsen, men der er også personer, der spillede en rolle under vore seneste "rigtige" krige. Dels sidder der inde i kirken en mindetavle over faldne fra Hvidovre i krigene 1848-50 og 1864, og dels er der på kirkegården et gravmæle over "veteran" og dannebrogsmænd Lars Christian Jensen, der var med i krigen i 1864 og som døde i 1933 i en alder af 97 år.

Gravmæle over besættelsestidens ofre er prydet med frihedskampens medaillon, og det må siges, at Hvidovre havde sin andel i ofrene for besættelsestidens kamp. Blandt dem findes en sten over Agnes Victoria Andreasen, der blev dræbt i ildkamp på Kirkebroen i februar 1945. Hun gjorde sin store indsats som værtinde for illegale, der måtte gå under jorden, og det var i forbindelse med Gestapos jagt på en højtstående modstandsmand, som hun husede, at Agnes Andreasen blev dræbt.

Nyere gravmæler er ikke så rigt repræsenteret blandt dem, der indstillet til bevaring. Det skyldes flere forskellige forhold. Dels betyder forskydningen i retning af, at stadig flere lader sig kremere og nedsætte anonymt, at der er færre gravmæler, dels har der været en udvikling i retning af stadig mere knappe tekster, og dels er det ikke så let at få et bevaringsperspektiv på genstande fra en tid, der er så tæt på.

Kirkegården som kulturhistorisk minde

Ved siden af at være gravplads for generationer af Hvidovreborgere, er Hvidovre Kirkegård en kulturhistorisk park, der er rig på information og oplevelser. På Assistens Kirkegård på Nørrebro kan det tilsvarende opleves, hvordan en gammel kirkegård langsomt forskydes fra gravplads til kulturhistorisk mindepark. Sådan vil det næppe gå i Hvidovre, hvor den levende kirke ligger midt i kirkegården, men som kulturhistorisk monument er kirkegården mange besøgende og besøg værd.

Phønix-husene

Af Per E. Hansen

Når man førhen spurgte om vej i Hvidovre og f.eks. skulle ud til Avedørelejren, fik man ofte svaret: "Du skal ud til Brostykkevej, du ved den med de finske træhuse". Så var det bare om at vide, hvordan sådan nogle så ud. Men kom man så derud, så var man ikke i tvivl om, at det var den rette vej. Her lå de ensartede huse i to lange rækker, hele vejen derudad. For de mere indviede, var det nok at sige: "Ude ved Phønix-husene" - så vidste man hvor det var.

Boligmangel

Hvorledes disse huse er blevet til, er der flere historier om. Jeg skal i det følgende prøve at fortælle, hvad jeg antager er de reelle facts.

Vor store nabo, København, led af vokseværk. Allerede ved århundredeskiftet snuppede storebror et stykke af det daværende Hvidovre Sogn. Det var Valby, Vigerslev og Kongens Enghave, der dengang blev afgivet. Derved bortfaldt et skattegrundlag, som blev kompenseret med 20.000 kr. Disse penge blev brugt til opførelse af en ny skole - det nuværende dommerkontor i Bytoften - som erstatning for den gamle Rytterskole.

Der var jordspekulanter, som havde set "skriften på væggen" og opkøbte landbrug med henblik på senere udstykning. Efter første verdenskrig opstod der arbejdsløshed og samtidig var der bolignød. Mange valgte at klare boligproblemet ved at flytte udenbys, leje sig en grund med udsigt til at erhverve skøde efter mange afdrag. Man byggede sig så et hjem af Ford-kassebrædder og forhåndenværende søm. Her i Hvidovre opstod et klondyke og en masse problemer med de stedlige myndigheder. Dette er udmærket beskrevet i Poul Sverrilds bog: "Lysthusbeboerne", som jeg kan anbefale at læse.

Forgængerens

Der var mange kræfter igang for at afhjælpe bolignøden og nogle håbede også at score en god gevinst på denne elendighed. De førnævnte spekulanter var vakse med at få smidt deres "lejere" ud, så snart der var den mindste vaklen med betalingen. Grunden var beplantet og blev udstyret med et skur og værdien dermed forøget til fordel for sælgeren.

Der var også reelle tanker omkring forsøgene på at afhjælpe problemet. I sommeren 1924 kunne følgende læses i Valby-Bladet: "Et konsortium vil opføre 500 villaer på Bredegårds jorde. Der står allerede 10 huse færdigt på stedet, nærmest opført som prøvehuse".

Det var arkitekten Henry Madsen, der sammen med overretssagfører Richard Møller, var drivkraften bag denne kæmpeopgave. Husene var bygget af bindingsværk og indeholdt 4 værelser, køkken og forstue. Der

blev reklameret med indlagt lys og vand, taget var dækket af røde teglsten. Foruden disse 10 huse, kunne man læse om planer for endnu 25 huse som arkitekt Henry Madsen havde udarbejdet typetegninger til. At husene var opført af bindingsværk skulle man ikke lade sig skræmme af. Erfaringerne viste, sagde man, at sådanne huse var mere lune end de murede.

Phønix A/S

Senere samme år, møder vi omtale af et andet projekt i det samme område. Phønix A/S, Godthåbsvej 88, var et maskinsnedkeri og fabrik. Direktør, Jacob Jensen, mente at han efter mange års erfaring var kommet til et resultat. Muligheden for at fremstille et godt og billigt hus ligger ikke i anvendelsen af nye materialer, men i en rationel anvendelse af de kendte, med en forenkling i fremstillingsmåden. Ordet var "standardisering", ganske som efter Henry Fords forbillede. Alt fremstilles på fabrikken, lige til at sætte op og samle på stedet.

Arkitekt Henning Hansen

Den kendte arkitekt Henning Hansen var med på ideen. Arkitekten var elev af Martin Nyrop (Københavns Rådhus) og: "Videregav dennes "danske skole" indenfor traditionerne i forståelse med de nyeste strømninger i arkitekturen".

Han havde allerede i 1915 fået en førstepris for udformningen af den danske pavillon på den baltiske udstilling i Malmø. Senere var det også Henning Hansen, der var ophav til KBC's nye cykelbane i Ordrup.

Men dennegang gik han sammen med direktør Jacob Jensen Phønix A/S i forsøget med at industrialisere villaen, så den også kunne blive den jævne mands bolig.

Træhuse har man altid kendt og træ blev brugt som eneste byggemateriale mange steder i verden (f.eks. Norge og Sverige) Det der kunne udkonkurere træet var brandfaren. Denne risiko blev nu elimineret ved at imprægnere træet. Denne behandling gjorde samtidig materialet modstandsdygtigt over for råd og svamp, uden at forringe træets naturlige egenskaber. Man forbedrede også isolationsevnen ved at bygge dobbeltvæg med luft imellem som man kendte det fra murstensbyggeriet.

3 typer

Der blev annonceret med tre typer Phønix-huse:

Type A 12 x 14 alen (7.5 x 8 mtr.)

Stuen 3 vær., køkken og wc

1 Sal 2 vær., og køkken

Kælder Brændselsrum og vaskerum

Type B 12 x 12 alen (7.5 x 7.5 mtr.)

Stuen 2 vær., køkken og wc

1 sal 2 vær.

Kælder mindre rum

Type C 8 x 12 alen (5 x 7.5 mtr)

Stuen 1 vær., spisekøkken

1 sal 2 vær.

Alle værelser var indrettet med kakkellovn samt elektrisk lys. Der var indlagt vand og afløb for spildevand. Tagene var dækket med rødt tegl. Type A-husene kunne leveres med udmuret bindingsværk, ligesom der kunne leveres med felter af betonflader eller murede felter i bindingsværket, dette mod en mindre merbetaling. Det almindelige var en yderklædning af "flammesikker" træplanker.

Teknologisk Institut

Direktør Gregersen fra Teknologisk Institut, havde besøgt husene og kom med en skriftlig redegørelse, hvor han bl.a. udtrykte: "Med den herskende bolignød gælder det om, at hvert forsvarligt og brugeligt middel skal benyttes. Da opførelsen af de gængse murstenshuse, her i landet, næppe vil kunne fremmes så stærkt, at en afhjælpning af bolignøden ad denne vej kan finde sted indenfor en rimelig tid, kan jeg ikke se rettere end at de af Dem fremstillede træbygninger, betegner et godt skridt i den rigtige retning. Jeg ønsker sagen alt mulig held". (1. aug 1924)

Phønix-huset som forbillede

På grund af den megen omtale i dagspressen og den hurtige fuldendelse samt prisbilligheden, blomstrede Phønix-huse op overalt.

Havdrupvej i Brønshøj. Smakkegårdsvej i Gentofte og Peder Lykkesvej på Amager var nogle af de steder, hvor man mødte Phønix-huset, foruden en del huse, spredt ud over villakvarterene. I Hvidovre blev det altså det yderste af Brostykkevej, som blev præget af byggeriet.

Ved Rundskuedagen i 1924 var det et Phønix-hus i Hvidovre som var hovedgevinsten. Det var også i samme anledning at man i dette år lod opføre et Phønix-hus på det gamle baneterræn bag ved Frihedsstøtten i København. Her kunne publikum følge husets rejsning i løbet af 10 dage, lidt af en præstation dengang.

Phønix-husene som afskrækkelse

Men ikke alt var lutter idyl. Der rejste sig også andre røster imod byggeriet. En person skriver således i Valby-Bladet d. 12 sep. 1924: "Det forlyder at der nu yderligere er givet tilladelse til opførelse af 300 Phønix-huse. Man skulle jo nærmest mene at nu, da de første huse står, må det jo nærmest virke afskrækkende at få flere af den slags". Personen fremturedede yderligere med påstande om, at husene vil blive angrebet af råd og svamp, at de er dårligt isolerede og at materialerne er for spinkle. Yderligere syntes vedkommende ikke at husene er særligt billige. Han mener også, at der må være medlemmer af sognerådet, som "er pekuniært interesseret i den slags huse og at det er grunden til at sagen er gået glat igennem behandlingerne". Han slutter sit indlæg: "Måske sognerådet, også nu, hvor deres funktionstid snart er til ende, vil sætte sig selv et minde

- i sandhed et prisværdigt mindesmærke. Kun syntes jeg, det er en skam, at det skal gå ud over sagsløse mennesker, som tvunget af bolignøden køber den slags huse".

Der har måske været noget om kritikken. I 1925 reklameres der nemlig med et forbedret Phønix-hus. Efter at have nævnt en række rettelser, slutes der med at meddele: "Alt i alt kan der næppe fremstilles et bedre træhus end det ny Phønix-hus".

Forsvar for Phønix-husene

Men kritikken fortsatte. Nu drejede sagen sig om driftsudgifterne, vedligeholdelse af henholdsvis murede huse og træhuse. Som forsvar heroverfor kunne man læse: "Alt i alt er driftsudgifterne ved et træhus mindre end ved et murstenshus. Den væsentligste vedligeholdelsesudgift ved et træhus er malingen. Huset skal males hvert 5. eller 10. år. Udgifterne hertil beløber sig til ca. 100 kr. hvoraf materialerne udgør 40 kr., hvilket giver ca. 5 kr. pr. år (ja, det var dengang). En levetid på halvhundrede år må vist betragtes som tilstrækkelig for den nulevende slægt.

Til afhjælpning af bolignøden, både her i landet og i det øvrige Europa, vil seriefremstilling af boliger blive en god hjælp. Den nye konstruktion af Phønix-husene må betragtes som den bedste i verden".

Fra eje til leje

Almindeligvis kunne der gives op til 80-90% i statslån til nybyggeri. Men selvom Phønix-husene var blevet godkendt af bygge-kontrolnævnet og havde opnået ministeriel anerkendelse, kunne man kun opnå statslån for 65-70% af værdien. Selvom der blev rettet mange henvendelser til rette vedkommende blev der ikke ændret på denne praksis ... resultatet var, at det blev svært at finde købere til husene.

I Hvidovre Avis kunne man d. 30 juli 1926 læse følgende: "Phønix-husene, disse grønne og lyseblå træhuse, der blev bygget for et par år siden, har næsten alle stået tomme, da prisen lå over den jævne arbejders betalingsevne. Nu er selskabet begyndt at leje husene ud til en nogenlunde rimelig leje. Det har haft den ønskede virkning, idet hovedparten af husene er lejet ud".

bag- siden

På grund af den megen omtale i dagspressen og den hurtige fuldendelse samt prisbilligheden, blomstrede PHØNIX- HUSE op overalt.

I Hvidovre blev det altså det yderste af Brostykkevej, der blev præget af byggeriet.